

О. Д. БОЙКО (Київ)

ПОЛІТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ І БІЛЬШОВИКІВ

(жовтень—грудень 1917 р.)

Розвиток подій в Україні після Жовтневого перевороту в Петрограді радянська історіографія трактувала як “тріумфальну ходу радянської влади” — низку перемог робітничо-селянської революції під проводом більшовиків над “буржуазно-націоналістичною контрреволюцією”¹. Більшовицька партія видавалась за провідну політичну силу, виразника інтересів українських трудящих на відміну від буржуазно-націоналістичної Української Центральної Ради (УЦР). Сучасна українська історіографія переглядає ці постулати й аргументовано спростовує їх. Поява останнім часом фундаментальних документальних збірників та ґрунтовних монографічних видань, присвячених історії Української революції², складає міцне підґрунтя для об’єктивного дослідження її окремих аспектів, зокрема політичного протистояння між більшовиками та УЦР у жовтні—листопаді 1917 р.

Поваливши Тимчасовий уряд, більшовики захопили владу в Петрограді і намагалися розповсюдити її на всю територію колишньої Російської імперії. Вони не визнали Центральну Раду представницькою організацією всього українського народу і відмовилися вважати її законною владою в Україні. Витоки конфлікту були запрограмовані попередніми стосунками українського руху і більшовицької партії, коли остання використовувала суперечності між Тимчасовим урядом та Україною у своїх інтересах.

Перші спроби новоутвореної Центральної Ради порозумітися з російською революційною демократією і Тимчасовим урядом наштовхнулись на відверто негативне ставлення російських урядових кіл та громадськості до її вимог, а також до українського питання взагалі. Єдиною партією, що в той час визнавала справедливими національні домагання українського народу, була Російська соціал-демократична робітнича партія (більшовиків). VII (Квітнева) конференція РСДРП(б) визнала основоположним принципом національної політики право націй на самовизначення, аж до відокремлення та утворення незалежних держав, і зазначила, що національно-визвольний рух є складовою частиною боротьби трудящих проти імперіалізму. Проте питання про доцільність відокремлення нації в кожному конкретному випадку мало вирішуватись відповідно до інтересів суспільного розвитку і боротьби за соціалізм³. Тобто між абстрактним гаслом та конкретним втіленням його в життя стояло цілком суб’єктивне рішення керівництва партії про “доцільність”. Такою можливістю одразу скористались більшовицькі організації, що діяли в національних регіонах Росії. Зокрема, переважна більшість Київського комітету РСДРП(б) на чолі з Г. Пятаковим виступила проти визнання принципу права націй на самовизначення. І хоча В. І. Ленін критикував позицію Пятакова, право націй на самовизначення в інтерпретації більшовицьких організацій України мало певні особливості. На відміну від офіційного курсу і заяв керівництва партії київські більшовики демонстрували своє негативне ставлення до Центральної Ради та її діяльності, що було зафіксоване в рішеннях Київського комітету РСДРП(б), прийнятих на початку квітня⁴.

Протягом весни—літа 1917 р. РСДРП(б) визнавала справедливими і підтримувала національні вимоги українського народу. Із засудженням

політики Тимчасового уряду, що зволікав з розв'язанням українського питання, В. Ленін виступив у низці статей, вміщених у газеті “Правда”: “Не демократично, громадянине Керенський”, “Україна”, “Україна і поразка правлячих партій Росії”, “На що розраховували кадети, виходячи з міністерства?”. РСДРП(б) підняла голос протесту проти підступного розстрілу Богданівського українського полку 26 липня 1917 р.⁵ Але водночас вона байдуже або негативно ставилась до розвитку українського руху як такого. Більшовики виступали проти українізації армії, існування у військових підрозділах національних комітетів, вважали недоцільним утворення українських селянських спілок. Вони були байдужими до національно-культурних проблем в Україні, вважали питання мови та освіти другорядними, такими, що затьмарюють класову свідомість пролетаріату та трудящого селянства.

Більшовики підтримували український рух лише з тактичних міркувань, Центральну Раду розглядали лише як можливого тимчасового союзника у боротьбі за владу. Так, вони вітали проголошення I Універсалу як революційного акту, здійсненого всупереч волі Тимчасового уряду. Виданий трьома тижнями по тому II Універсал, що став кроком до реальної автономії України, РСДРП(б) зустріла негативно. Цей документ з'явився в результаті компромісу, тобто “угодовства” з “буржуазним урядом”. Перебіг подій засвідчував, що більшовики підтримували український рух лише тоді, коли він перебував у конфлікті з урядом. З досягненням згоди між ними зникало й співчуття більшовиків.

Остаточне розмежування відбулося, коли УЦР під тиском обставин була змушена прийняти в серпні “Тимчасову Інструкцію Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні”. Більшовики одразу заявили про зраду буржуазними націоналістами національно-визвольних прагнень українського народу. Більшовицька преса звинуватила УЦР у змові з Тимчасовим урядом, активізації діяльності української буржуазії як складової частини загальноросійської контрреволюції⁶. Те, що за “Інструкцією” Генеральний Секретаріат ставав органом виконавчої влади “контрреволюційного” Тимчасового уряду, надало більшовикам формально правову підставу віднести Центральну Раду до табору контрреволюції. Відніні більшовицьке гасло “Геть Тимчасовий уряд!” розповсюджувалось і на неї. Таким чином, більшовики на момент свого приходу до влади в Петрограді цілком визначились зі своєю подальшою політикою стосовно Центральної Ради.

Від початку Лютневої революції РСДРП(б) розглядала національно-визвольну боротьбу недержавних народів Росії лише як супутню силу, союзника в боротьбі проти Тимчасового уряду. Захопивши владу, більшовики всі без винятку державні утворення, що виникли на уламках імперії, вважали “буржуазно-націоналістичними”, а отже — й контрреволюційними. Між національним рухом та більшовиками існували непримиренні ідеологічні розбіжності. Українська демократія в основу своєї ідеології поставила питання нації та утворення суверенної національної держави, а більшовики визнавали лише класові принципи, протиставляли принципу національної суверенності принцип інтернаціональної класової єдності.

Протягом березня—жовтня 1917 р. не було підстав вважати більшовицьку партію політичною силою, ворожою українському рухові. Українські діячі вбачали в ній політичного опонента, з яким можна полемізувати та знаходити консенсус. До кінця жовтня провід Української революції зберігав певні ілюзії щодо місця й ролі РСДРП(б) у загальноросійському революційному процесі. Це пояснювалося досить обмеженим впливом пар-

тії на громадсько-політичне життя в Україні. В ній не бачили впливової політичної сили, спроможної претендувати на владу. Реальне двовладдя існувало тут в особі Тимчасового уряду та Центральної Ради з Генеральним Секретаріатом. УЦР фактично являла собою крайовий передпарламент, в якому мали представництво загальноросійські політичні партії, в тому числі й більшовики. Генеральний Секретаріат був вищою виконавчою владою у п'яти українських губерніях. Протягом вересня—жовтня він вдався до ряду заходів з метою розширити сферу своєї компетенції та розповсюдити її на всю українську територію. В декларації від 29 вересня у виданому 13 жовтня 1917 р. меморандумі до Тимчасового уряду він вимагав розширення владних прав і повноважень⁷.

25 жовтня звістка про події в Петрограді надійшла до Києва. Коли постало питання про зміну влади в місті і в цілій Україні, Центральна Рада була готова морально й організаційно взяти її до своїх рук. У ніч з 25 на 26 жовтня на закритому засіданні Малої Ради з представниками революційних організацій Києва був утворений Крайовий комітет з охорони революції — спільний орган революційної демократії. До нього увійшли представники УЦР, Київських рад робітничих і солдатських депутатів, українських (УПСР, УСДРП, УПСФ), російських (більшовики, меншовики, есери) і єврейських партій, міських рад Харкова, Катеринослава та Одеси. У відозві “До громадян України” комітет повідомив, що зосереджує функції центральної влади і є підзвітним Центральній Раді⁸.

Проте комітет, який остаточно не визначився у ставленні до подій у Петрограді, не зміг здобути владу навіть у Києві. В наступні дні становище у місті залишалося невизначеним. Переговори зі штабом КВО, що уособлював представництво скинутого Тимчасового уряду, були безрезультатними. Політичні сили мали спочатку чітко оцінити ситуацію в країні. В ніч на 27 жовтня Мала Рада нарешті ухвалила резолюцію про владу, де визнала неприпустимим “перехід влади до рук рад робітничих і солдатських депутатів, які складають тільки частину організованої революційної демократії”. Рада засудила повстання у Петрограді і заявила, що боротиметься з будь-якими спробами його підтримки в Україні. Вона також висловила за утворення в Росії однорідного соціалістичного уряду з представників усіх соціалістичних партій⁹. Отже, Центральна Рада остаточно визначила свою позицію: спочатку вона не виступила на підтримку скинутого Тимчасового уряду, тепер засудила захоплення влади більшовиками. З огляду на попередні заяви УЦР про готовність взяти на себе відповідальність за становище в Україні в декларації від 29 вересня та меморандумі Тимчасовому уряду від 13 жовтня 1917 р. це означало, що перехід влади до Центральної Ради ставав справою часу. Вона поки що утримувалась від рішучих дій, щоб запобігти загостренню ситуації в місті.

Заява Центральної Ради викликала обурення більшовиків. Київський комітет РСДРП(б) на чолі з Г. Пятаковим у питанні про владу твердо стояв на лєнінських позиціях, хоч було ясно, що захоплення влади однією партією викличе незгоду інших політичних сил, призведе до розколу суспільства та громадянської війни. Не згодні з позицією Ради більшовики того ж дня залишили Крайовий комітет з охорони революції і провели спільне засідання з представниками рад робітничих і солдатських депутатів, профспілок, фабзавкомів та військових частин. На ньому вони провели резолюцію на підтримку більшовицького повстання у Петрограді та проголошеної ним радянської влади, обрали ревком, якому передбачалося передати владу. До ревкому увійшли більшовики Я. Гамарник, О. Горвіц, В. Затонський, А. Іванов, І. Крейсберг, І. Кулик та ін. Як видно з резолю-

ції, рішення про негайне проведення збройного повстання не приймалося, йшлося про активну оборону проти сил Тимчасового уряду. Так само і на засіданні ревкому 28 жовтня йшлося не про організацію самостійного виступу, а про активну оборону проти урядових військ. Констатувався брак зброї, нечисленність Червоної гвардії, в якій ледве налічувалося 6 тис. чол. проти сил штабу КВО, що мали щонайменше 10 тис.¹⁰

Тим часом тривали переговори Крайового комітету з командуванням КВО. 27 жовтня штаб останнього скликав нараду, в якій взяв участь представник комітету М. Порш. Нарада розглянула питання про утворення комітету і своїм рішенням звела його функції до рівня дорадчого органу при начальнику КВО, до якого мала перейти влада в Києві. Відмова штабу КВО від співробітництва з комітетом свідчила про те, що він бере на себе ініціативу і спробує вдатися до рішучих дій. У такій ситуації члени Крайового комітету висловились за самоліквідацію, оскільки не бажали нести відповідальність за дії штабу. 28 жовтня Мала Рада своїм рішенням розпустила комітет.

Події кінця жовтня 1917 р. в Києві за радянських часів називали (за аналогією з петроградським) Жовтневим збройним повстанням, яке підняли проти влади Тимчасового уряду більшовики. Радянська історіографія вважала, що поразкою останніх підступно скористалась Центральна Рада, проголосивши свою владу в місті, а згодом і в Україні. Нові дослідження вітчизняних істориків, введення до наукового обігу значного масиву нових документів надали можливість розвіяти міф про більшовицьке збройне повстання в Києві. Найбільш переконливою є позиція В. Верстюка, висловлена ним у монографії “Українська Центральна Рада”. Своє бачення протистояння 29–31 жовтня історик базує, головним чином, на аналізі документів Сьомої сесії (Загальних зборів) УЦР, що відбувалась у Києві 29 жовтня — 3 листопада 1917 р. На його думку, збройний конфлікт у Києві не можна характеризувати як збройне повстання. Порівнюючи тактику РСДРП(б) у Києві та в Петрограді, автор дійшов висновку, що в діях більшовиків у Києві бракувало організованості. Вони не мали єдиного керівництва і плану дій, не намагалися захопити ключові комунікації міста тощо. Це були окремі збройні сутички, іноді цілком випадкові¹¹.

Збройне протистояння було спровоковане діями штабу КВО, який намагався взяти в свої руки владу в Києві. За його наказом, 28 жовтня війська вдалися до репресивних дій проти більшовиків. Вони оточили Маріїнський палац, де перебував ревком, розгромили приміщення виконкому Київської ради та комітету більшовицької партії. Лише втручання членів Центральної Ради, які влаштували перед озброєними солдатами живий коридор, врятувало більшовицьких лідерів від негайної розправи. Майже всі члени Київського комітету РСДРП(б) та ревкому (14 чол.) були заарештовані. У відповідь на дії штабу більшовики 29 жовтня створили новий ревком (В. Затонський, А. Іванов, І. Кудрін, А. Карпенко та ін.) і почали збройну боротьбу з військами КВО. В наступні три дні збройні сутички точилися головним чином на Деміївці та Печерську, в основному навколо заводу “Арсенал”. Вони мали локальний характер, відбувалися більше спонтанно, ніж організовано.

29 жовтня в Києві відкрилася Сьома сесія УЦР. Оскільки Мала Рада своєю резолюцією вже засудила збройне повстання більшовиків у Петрограді, за аналогією Загальні збори Центральної Ради також мали б засудити збройний виступ київських більшовиків. Однак, як свідчать матеріали сесії, відповідальність за збройні провокації у місті Центральна Рада ціл-

ком поклала на генералів штабу. На вечірньому засіданні 29 жовтня збори ухвалили резолюцію “Про контрреволюційні виступи штабу округу”, в якій вимагали негайного “увільнення всіх заарештованих у палаці, з огляду на повну відсутність всякої спроби повстання з їхнього боку”¹². 30 жовтня на зборах прозвучала інформація про те, що Центральна Рада направила до штабу своїх емісарів М. Ткаченка і М. Туган-Барановського з вимогою припинити вогонь¹³. Вірогідно, генерали сподівалися на схвалення та підтримку (не так військову, як політичну) своїх дій Центральною Радою. А коли цього не сталося, швидко склали зброю. Проти більшовиків була задіяна зовсім незначна кількість військ, які не зчинили їм серйозного опору і досить швидко капітулювали. Командуючий КВО генерал М. Квезинський та комісар Тимчасового уряду І. Кириєнко ще до остаточного припинення вогню залишили приміщення штабу і перебували на території Миколаївського військового училища, де 1 листопада були затримані українськими військами.

Розвиток подій у Києві свідчив про лідерство Центральної Ради у політичному протистоянні в Україні. На той час реального конкурента їй у змаганні за владу не було. 28 жовтня функції ліквідованого Крайового комітету перебрав на себе Генеральний Секретаріат. 30 жовтня Загальні збори УЦР створили узгоджувальну комісію для вироблення умов припинення військових дій у Києві, до її складу увійшли представники від усіх політичних таборів, у тому числі й більшовики. Комісія запропонувала ряд заходів, аби повернути місто до мирного становища, і зафіксувала перехід влади в ньому до Центральної Ради, яка мала діяти у згоді з міським самоврядуванням та радами робітничих і солдатських депутатів. Сьома сесія також прийняла рішення про поширення влади Генерального Секретаріату на всю територію України в її етнографічних межах та сфери його компетенції, ввівши до його складу 5 нових генеральних секретарів (військових справ, шляхів сполучення та ін.). Штаб КВО очолив підполковник В. Павленко. Про зміни, які сталися в результаті боротьби за владу в Києві, було повідомлено у “Зверненні Центральної Ради до громадян України”¹⁴. 3 листопада на об’єднаному засіданні виконкомів рад робітничих і солдатських депутатів Києва Центральну Раду було визнано крайовою владою в Україні. Це рішення повністю спростовувало звинувачення її в самочинному захопленні влади.

Використавши сприятливу політичну ситуацію, Центральна Рада здійснила вирішальний крок на шляху державотворення. Схвалений 7 листопада III Універсал проголосив створення автономної Української Народної Республіки (УНР) у федеративному зв’язку з Російською державою. Соціальна програма, викладена в Універсалі, мала чітко окреслену соціалістичну спрямованість. Проголошення УНР було несподіванкою для більшовиків в Україні. Так само і петроградський уряд не чекав швидких і рішучих дій з боку Центральної Ради. Тому керівних вказівок місцевим організаціям РСДРП(б) відносно ставлення до автономної України одразу не надходило. У відповідь на запити з місць секретаріат ЦК РСДРП(б) пропонував “керуватись декретами Народних Комісарів”¹⁵. 11 листопада обласний комітет РСДРП(б) Південно-Західного краю направив до ЦК листа, в якому повідомляв про “руйнівний вплив на український пролетаріат українських соціалістичних партій та Центральної Ради” і ставив питання про створення в Україні окремої партії — Української СДРП(б)¹⁶. Зміст листа свідчив, що більшовики в Україні готові визнати УНР і навіть створити в автономній територіальній одиниці окрему партію. Іншої думки дотримувались у Петрограді. Відповідь до Києва була

відправлена негайно: “Створення окремої партії української, яку б назву вона не мала, яку б програму не прийняла, вважаємо небажаним”. У ставленні до Центральної Ради пропонувалося керуватись матеріалами більшовицької преси та стежити за подальшим розвитком подій¹⁷.

Проголошення УНР та зміст III Універсалу не викликали одностайного засудження з боку більшовицьких комітетів України. За відсутністю керівних вказівок з центру вони критикували переважно його соціальну програму, яку оцінювали як половинчасту. «Весь універсал, — писала київська “Пролетарская мысль”, — складається із звичайної буржуазної мелодекламації, яку можна тлумачити то так, то сяк. Робітників і селян можна запевняти, що універсал спрямований проти поміщиків та капіталістів, а останніх можна тішити необхідністю заспокоїти робітників і селян деякими поступками»¹⁸. Більшовики побудували агітаційну кампанію проти Центральної Ради на порівнянні III Універсалу з першими декретами радянської влади. Радикальний зміст цих декретів та ряд заходів, вжитих проти заможних верств суспільства, давали їм підставу стверджувати, що лише більшовики є справжніми захисниками інтересів трудящих.

Проте звучали і більш об’єктивні оцінки, які вказували на схожість універсалу з декретами радянської влади. Так, член Київського комітету РСДРП(б) І. Кулик стверджував, що “новий універсал є лише повторне (і набагато гірше) видання декретів уряду робітників і селян”¹⁹. Спробуємо порівняти перші програмні документи радянської та української влади.

“Декрет про мир” ставив питання про негайне припинення війни, пропонував усім воюючим державам розпочати переговори про мир без анексій і контрибуцій. З огляду на міжнародне становище, негайний загальний мир не влаштовував жодну з країн, що воювали на боці Антанти, не відповідав геополітичним інтересам Росії. Суперечив він також сподіванням чехів, поляків, українців та інших народів на відновлення після війни власної державності. Ленін і більшовики знали, що не в їхній волі зупинити світову війну і гучний заклик залишиться без міжнародної відповіді. Тому “Декрет про мир” призначався більше для внутрішнього користування, для підкорення радянській владі багатомільйонної армії. Він також слугував меті світової революції, на підтримку якої розраховували більшовики.

У III Універсалі УЦР стверджувалося, що Україна виступає за найшвидше встановлення миру і готова вжити “рішучих заходів, щоб через центральне правительство примусити і спільників, і ворогів негайно розпочати мирні переговори”. “Але до миру, — йшлося далі в універсалі, — кожен громадянин Республіки України, разом з громадянами всіх народів Російської республіки, повинен твердо стояти на своїх позиціях як на фронті, так і в тилу”²⁰. Тобто Центральна Рада, яка теж прагнула миру, не обіцяла його негайно, реально враховуючи міжнародне становище, а до підписання загального миру збиралась виконувати свої зобов’язання перед Росією та союзниками.

“Декрет про землю” ліквідував без викупу поміщицьку, удільну, монастирську та іншу нетрудову власність на землю. Приватна власність на неї була скасована, земля переходила до загальнонародного земельного фонду і розподілялась між трудящими за принципом зрівняльного землекористування. Декрет, спрямований “задовольнити величезні маси селянської бідноти”, став “бомбою уповільненої дії”. Зустрінутий з надзвичайним ентузіазмом більшістю селянства, він призвів до анархії, жорстокої братовбивчої громадянської війни на селі, в основі якої лежав стихійний перерозподіл земельної власності.

III Універсал так само скасував без викупу право власності на нетрудові землі, які передбачалося розподілити між безземельним і малоземельним селянством. У приватній власності він залишив лише трудові наділи, що належали селянам. Остаточно вирішити земельне питання мали Всеукраїнські установчі збори, проте 18 січня 1918 р. під тиском українських есерів Центральна Рада прийняла радикальний земельний закон, який спричинив ті самі явища, що й “Декрет про землю” в Росії.

“Декларація прав народів Росії”, проголошена 2 листопада 1917 р., надавала всім народам Росії право на вільне самовизначення, аж до відокремлення та утворення самостійної держави. Декларативність цього документа, що не відповідав політичним реаліям, виявилась досить швидко, хоча б у ставленні до УНР. В листопаді 1917 р. прагнення до самовизначення та перші кроки в розбудові власної державності вже продемонстрували багато недержавних народів Росії. Проте в подальшому жоден з них, крім Польщі та Фінляндії, підтриманих світовою спільнотою, не зміг вирватись з обіймів “старшого брата”. Що ж до III Універсалу, то питання про самовизначення України вирішувалося в ньому цілком реально: “Не відділяючись від Республіки Російської і зберігаючи єдність ..., ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів”²¹.

Порівняння перших декретів радянської Росії та III Універсалу УЦР свідчить, що українська влада висувала цілком реальні задачі, які виходили з тогочасних політичних і соціально-економічних умов України. Написані В. Леніним перші законодавчі акти радянської Росії — “Декрет про мир”, “Декрет про землю” та “Декларація прав народів Росії” — мали декларативний, пропагандистський характер. Вони були розраховані на те, щоб вразити уяву соціальних низів — втомлених, деморалізованих солдатів, політично незрілого люмпен-пролетаріату, селянства, доведеного війною до зубожіння. Але, якщо відкинути популізм та надмірну революційну фразеологію більшовиків, соціально-політична спрямованість обох документів досить близька. Тому причиною майбутнього конфлікту слугували не соціально-класові протиріччя, а прагнення більшовиків залишити Україну у сфері свого підпорядкування.

Центральна Рада не визнала Раднарком загальноросійським урядом і відповідно розглядала його як регіональну владу центру Російської республіки. Вона звернулася до урядів нових державних утворень на території колишньої Російської імперії з пропозицією про створення федеративного, соціалістичного за характером, загальноросійського уряду. Більшовицький Раднарком у Петрограді також отримав запрошення взяти участь у формуванні центрального уряду, яке залишив без відповіді. Ставлення ЦК більшовицької партії так само, як і керованого ним радянського уряду, до автономної України деякий час, приблизно до кінця листопада, залишалося невизначеним. Раднарком утримувався від будь-яких стосунків з УНР на офіційному рівні, ЦК РСДРП(б) — від заяв та прямих керівних настанов своїм місцевим організаціям в Україні. Це не означало, що більшовицька партія відмовилася від своїх намірів захоплення влади в Україні.

На той час головну небезпеку для радянської влади становила діюча армія. Більшовикам треба було якомога швидше підкорити фронт. Тому головний тягар боротьби за усунення Центральної Ради від влади та поширення на Україну радянського режиму ліг на місцеві чинники — більшовицькі організації та ради робітничих депутатів. На думку відомого історика права О. Юрченка, спочатку це мало вигляд політичної акції, спрямованої не проти української незалежності як такої, а проти УНР та

створеного нею режиму²². Усунення Центральної Ради з політичної арени передбачалося здійснити або шляхом переобрання її, або за допомогою збройного виступу місцевих більшовицьких сил. Готувалися одночасно обидва варіанти.

Восени 1917 р. більшовики в Україні мали значно меншу порівняно з українською демократією підтримку населення. Підтвердженням цього є об'єктивні результати проведених 12—13 листопада 1917 р. виборів до Всеросійських Установчих зборів, де вони отримали 10 % голосів, тоді як українські партії — 77 %. Так само більшовики не мали переваги і в радах України. Приймаючи на початку листопада резолюції на підтримку петроградського Раднаркому, ради найбільших міст — Києва, Харкова, Полтави, Одеси, Катеринослава — водночас визнали Центральну Раду крайовою владою в Україні. Міські думи, обрані демократичним шляхом влітку 1917 р., також визнали УЦР крайовою владою. Таким чином, прагнення усунути УЦР від влади могло виходити виключно з Петрограда.

Зміст і характер контактів Раднаркому з УЦР свідчили, що більшовицький уряд не шукав порозуміння і співробітництва, а прагнув єдиної мети — захоплення влади в Україні. Перебрати владу у демократичний спосіб було можливо за допомогою рад, попередньо усунувши або нейтралізуючи шляхом переобрання Центральну Раду. Більшовицька преса вела агітацію проти УЦР як “буржуазно-націоналістичної” за складом, такої, що не представляє інтересів трудящих. Всупереч цим твердженням соціальна база Ради була досить широкою, до неї входили представники фактично від усіх соціальних верств українського населення та національних меншин. Крім мешканців України, в УЦР були представлені українські громади інших регіонів Росії. До складу Ради входили представники від 19 партій, з них 17 — соціалістичних. Зокрема, РСДРП(б) мала 10 місць, Ради робітничих і солдатських депутатів — 50 місць.

Соціальна база рад порівняно з Центральною Радою була більш вузькою. Загалом переважали ради робітничих і солдатських депутатів, в яких був представлений міський промисловий пролетаріат (переважно російський або зрусифікований) та солдати тилкових гарнізонів України (у більшості не українці і не мешканці України). Українське селянство мало незначне представництво в радах, оскільки низових селянських рад — сільських, волосних — було дуже мало. Воно гуртувалося навколо Української селянської спілки, що перебувала під впливом УПСР. Осередки цієї найбільш масової політичної організації незаможного селянства України існували майже в кожному селі. В радах також не були представлені солдати-фронтовики (на фронті перебувало до 3 млн українців), які об'єднувалися в армійські комітети та фронтові українські ради. З огляду на склад рад вимога більшовиків про передачу їм влади означала дискримінацію селян і солдатів-українців, які становили близько 80 % населення України.

На вже згадуваному об'єднаному засіданні виконкомів Київських рад робітничих і солдатських депутатів 3 листопада фракція більшовиків запропонувала резолюцію про визнання Центральної Ради крайовою владою за умови передачі влади на місцях радам і скликання Всеукраїнського з'їзду рад з метою реорганізації УЦР у “Центральну раду робітничих, солдатських і селянських депутатів”. Резолюція не була прийнята, оскільки її не підтримали українські партії, меншовики та есери. Вони виступили на підтримку УЦР, за створення однорідної соціалістичної влади в Росії та в Україні²³. 4 листопада більшовики запросили на засідання полкові комітети, представників профспілок та фабзавкомів і за їх підтримки провели резолюцію про негайне скликання “Всеукраїнської ради робітничих, солдатських і селянських депутатів” для реорганізації Центральної Ради²⁴.

Слідом за київськими більшовиками питання про переобрання Центральної Ради поставили більшовики Харкова. 10 листопада член ЦК РСДРП(б) Артем (Ф. Сергєєв) заявив на засіданні Харківської ради робітничих і солдатських депутатів, що найвищою владою в Україні має стати з'їзд рад, а не Центральна Рада. Більшістю у 120 голосів проти 79 Харківська рада ухвалила запропоновану Артемом резолюцію про підтримку Раднаркому Росії, федеративного устрою Російської республіки та передачу всієї влади в Україні з'їзду рад робітничих, солдатських і селянських депутатів²⁵.

10 листопада 1917 р. очолюваний більшовиками Обласний комітет рад Південно-Західного краю запропонував Центральній Раді взяти на себе ініціативу скликання Всеукраїнського з'їзду рад²⁶. Таким чином, Центральна Рада брала участь у скликанні з'їзду на цілком законній підставі, а не самочинно, як це стверджувалось у радянській історичній літературі. Пропозиція взяти участь в організації з'їзду свідчила, що авторитет УЦР, як представницької революційно-демократичної організації, визнавали й більшовицькі комітети. Без згоди УЦР проблематичною могла стати участь у з'їзді місцевих рад, які вважали її крайовою владою. Разом з тим, якби Центральна Рада заборонила проведення з'їзду, більшовики мали б підстави звинуватити її в антинародній політиці. Вони також бачили своїх потенційних союзників у радикально налаштованих українських соціалістах, яких розраховували на з'їзді перетягти на свій бік. Передумови для цього існували. III з'їзд УПСР, що відбувся 21—24 листопада 1917 р., зажадав від Центральної Ради поглиблення соціальних реформ, проведення в Україні соціалістичних перетворень²⁷.

УЦР, певно, не обговорювала питання про скликання з'їзду (у документах Малої Ради не знайдено відповідних рішень). Відомо, що до обрання депутатів доклали зусиль представницькі організації, які входили до її складу. За скликання з'їзду рад висловилися Селянська спілка та Всеукраїнська рада військових депутатів. Всеукраїнська рада робітничих депутатів ухвалила рекомендувати українським робітникам вибирати на з'їзд своїх представників²⁸.

Більшовики запропонували на Всеукраїнський з'їзд представництво від рад у такій пропорції: по 4 представники від селянських, по 7 — від робітничих та по 7 — від солдатських рад. Таким чином, в Україні з переважачим селянським населенням перевага віддавалась робітникам і солдатам. Неадекватним також виглядало однакове представництво для кожної губернії: густонаселені Харківську й Катеринославську та малонаселену Волинську губернії представляла однакова кількість депутатів²⁹. З протестом проти норм представництва, що відверто порушували права українського населення, одразу виступили українські соціал-демократи. ЦК Селянської спілки заявив, що з'їзд скликається без узгодження з ним, з метою підтасувати волю українського народу і передати владу меншості. Він звернувся до своїх організацій з пропозицією обирати делегатів за такою нормою: від губернії — число делегатів за кількістю повітів, від повіту — за кількістю волостей. Селянським спілкам було запропоновано ухвалювати резолюції протесту проти намірів більшовиків захопити владу за допомогою з'їзду і надсилати їх на адресу Центральної Ради³⁰.

Український рух мав у своєму активі розгалужену мережу масових громадсько-політичних організацій: селянські спілки, профспілки, фронтові українські ради, національно-культурні й освітні об'єднання. Завдяки їм вдалося перехопити у більшовиків ініціативу в проведенні з'їзду. Численні активісти українського руху спромоглися обрати делегатів від най-

віддаленіших куточків України та фронту. Тому, коли 3 грудня 1917 р. з'їзд відкрився у Києві, виявилося, що серед понад 2 тис. його учасників більшовиків було лише 150, тоді як 670 чол. представляли селянські спілки, 905 — українські військові організації³¹. Перевага прихильників української влади визначила порядок роботи та рішення з'їзду. Опинившись у меншості, більшовики запропонували вважати його “нарадою”, що має підготувати справжній з'їзд. Переважна більшість делегатів не погодилась на їх пропозицію, тоді 125 прихильників більшовиків 5 грудня залишили з'їзд. Таким чином, Всеукраїнський з'їзд рад, який, за планами більшовиків, мав усунути Центральну Раду від влади, продемонстрував цілковиту підтримку її політики та діяльності українським народом.

Водночас із спробою усунути УЦР демократичним шляхом більшовики готували проти неї збройні заклоти. Через газету “Пролетарская мысль” Київський ревком оголосив Центральну Раду і Генеральний Секретаріат контрреволюційними установами і закликав до боротьби з ними. Всупереч забороні Генерального Секретаріату, ревком займався організацією та озброєнням нових загонів Червоної гвардії, здійснив “чистку” в більшовизованих частинах гарнізону, звільнив офіцерів і призначив власних командирів та комісарів. Були відправлені емісари по допомогу в Ставку до більшовицького головнокомандуючого М. Криленка та до 2-го гвардійського корпусу Південно-Західного фронту³². Виступ планувався на кінець листопада.

29 листопада Київський ревком на чолі з Л. Пятаковим ухвалив розпочати наступного дня збройне повстання проти Центральної Ради. Проти ночі 30 листопада 1-ша українська гвардійська дивізія під командою підполковника Ю. Капкана оточила більшовизовані військові частини, Червону гвардію заводу Гретера і Криванека і роззброїла їх. Тієї ж ночі було захоплено артилерійську батарею, що з лівого берега Дніпра мала обстрілювати місто під час повстання. На знак протесту проти роззброєння своїх сил ревком оголосив у місті загальний страйк, який відмовились підтримати всі соціалістичні партії, крім більшовиків. Страйк розпочався 1 грудня і тривав два дні, але не дав бажаного результату, не паралізував життя міста, оскільки до нього не приєдналися працівники трамваю, водогону та електростанції³³.

Водночас з київськими подіями більшовики спробували захопити владу в Одесі, де українські ради співробітничали з радами робітничих і солдатських депутатів і навіть вели переговори про об'єднання. 30 листопада загін Червоної гвардії, до якого приєдналися два піхотних полки, намагався роззброїти український гарнізон. 1 і 2 грудня у місті точилися справжні бої. Українцям вдалося не лише відбити напад, а й встановити повний контроль над містом. В результаті було досягнуто угоди про формування єдиного органу влади з представників українських організацій та рад робітничих і солдатських депутатів³⁴.

Більшовицьким агітаторам на чолі з Є. Бош вдалося розпропагувати 2-й гвардійський корпус, який залишив фронт і рушив на Київ. Столицю УНР та українську владу врятували війська 1-го українізованого корпусу генерала П. Скоропадського, які блокували залізницю і зупинили рух ешелонів з гвардійцями на Київ. Невдалими виявилися також спроби петроградських комісарів Г. Чудновського та С. Рошаля усунути командування Південно-Західного та Румунського фронтів і передати владу на фронті більшовицьким військово-революційним комітетам (ВРК). Обидва були заарештовані, а штаби фронтів взяті під охорону українізованими військами.

Події жовтня—листопада 1917 р. в Україні показали, що Центральна Рада стала єдиною правонаступницею скинутого Тимчасового уряду. Цілком нереальною виявилася спроба місцевих більшовицьких організацій одноосібно претендувати на владу в Києві у жовтневі дні. Нездійсненим був і план приходу до влади демократичним шляхом за допомогою Всеукраїнського з'їзду рад, оскільки РСДРП(б) не мала в Україні значного впливу. Досить легко були нейтралізовані спроби скинути українську владу в Києві, Одесі та інших містах, а також на фронті збройним шляхом. Таким чином, на початку грудня 1917 р. керована більшовицькою партією радянська Росія пересвідчилася, що більшовицькі організації України неспроможні ліквідувати українську державність в особі Центральної Ради та Генерального Секретаріату власними силами без збройної допомоги ззовні.

¹ Минц И. И. История Великого Октября. В 3-х т. — Т. 3. — М., 1973; Перемога Радянської влади на Україні. У 2-х т. — К., 1967; Гамрецький Ю. М., Тимченко Ж. П., Шусь О. И. Триумфальное шествие Советской власти на Украине. — К., 1987 та ін.

² Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. — К., 1997; Український національно-визвольний рух. Березень—листопад 1917 року. Документи і матеріали. — К., 2003; Історія України: нове бачення. У 2-х т. — К., 1996; Верстюк В. Українська Центральна Рада. — К., 1997; Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. — К., 1999.

³ Седьмая (Апрельская) Всероссийская конференция РСДРП(б). — М., 1957. — С. 210.

⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГОУ). — Ф. 57, оп. 2, спр. 16, арк. 2.

⁵ Шестой съезд РСДРП(б). Протоколы. — М., 1958. — С. 275.

⁶ История Коммунистической партии Украины. — К., 1977. — С. 206.

⁷ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — К., 1996. — С. 341—344.

⁸ Там само. — С. 359—360.

⁹ Там само. — С. 363.

¹⁰ Там само. — С. 334.

¹¹ Верстюк В. Назв. праця. — С. 199—201.

¹² Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 374.

¹³ Там само. — С. 375.

¹⁴ Там само. — С. 383—384.

¹⁵ Переписка Секретариата ЦК с местными партийными организациями. Сборник документов (ноябрь 1917 г. — февраль 1918 г.) — М., 1957. — С. 79.

¹⁶ Там само. — С. 250—251.

¹⁷ ЦДАГОУ. — Ф. 57, оп. 2, спр. 24, арк. 21, 22.

¹⁸ Пролетарская мысль. — 1917. — 10 ноября.

¹⁹ Там само. — 9 ноября.

²⁰ Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 400.

²¹ Там само. — С. 399—400.

²² Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правному аспекті. — Мюнхен, 1971. — С. 120.

²³ Пролетарская мысль. — 1917. — 5 ноября.

²⁴ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов. В 3-х т. — Т. 3. — К., 1957. — С. 40.

²⁵ Известия Юга. — 1917. — 12, 14 ноября.

²⁶ Пролетарская мысль. — 1917. — 11 ноября.

²⁷ Христюк П. Записки і матеріали до історії української революції. — Відень, 1921. — Т. II. — С. 65.

²⁸ Робітнича газета. — 1917. — 21 листопада; Гамрецький Ю. М., Тимченко Ж. П., Шусь О. Й. Ради України в 1917 році. — К., 1974. — С. 293.

²⁹ Робітнича газета. — 1917. — 28 листопада.

³⁰ Там само.

³¹ Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 579.

³² Пролетарская мысль. — 1917. — 9, 14, 16 ноября.

³³ Нова Рада. — 1917. — 1, 2, 3 грудня.

³⁴ Там само. — 5, 6 грудня.